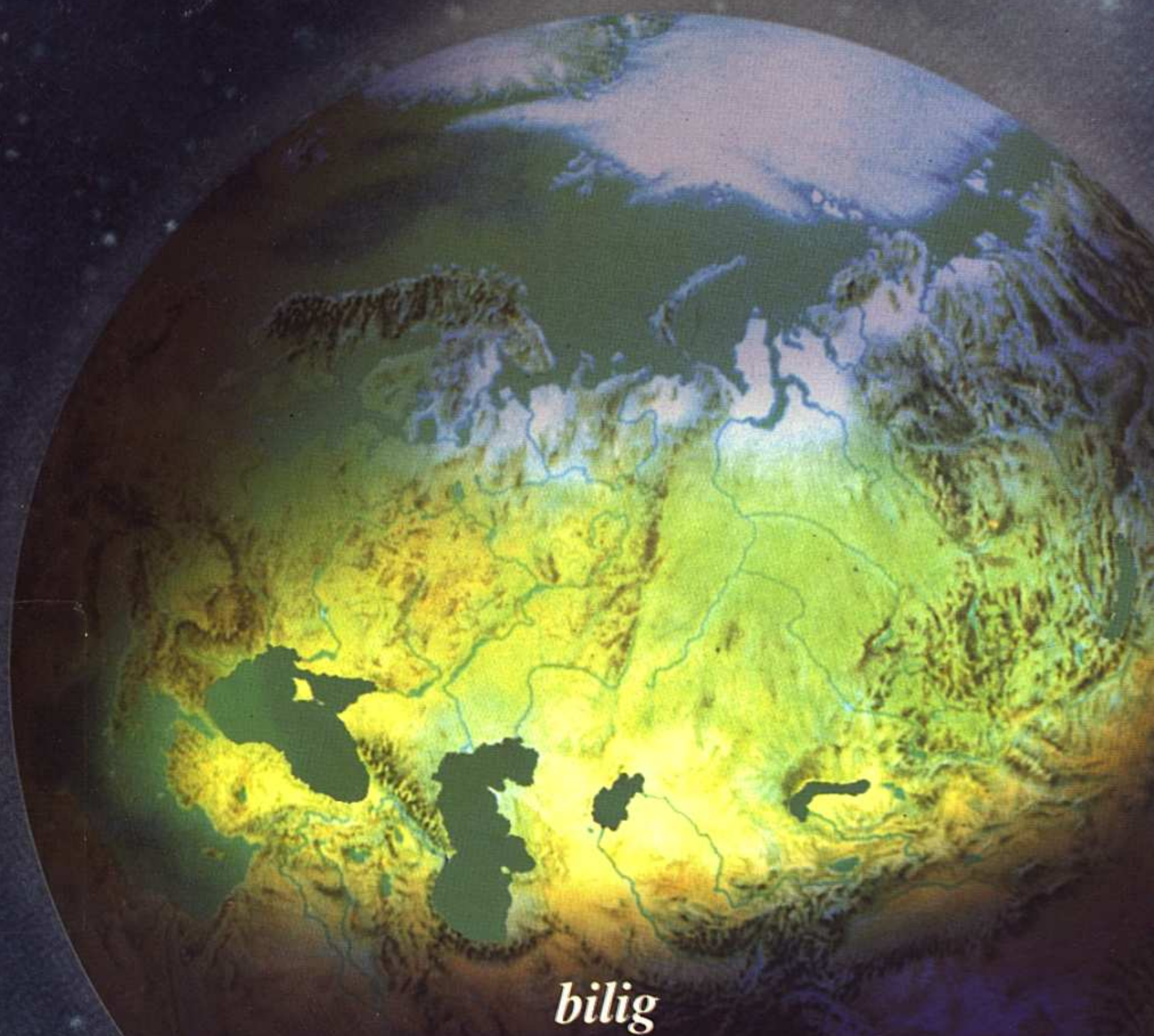

RAHMANKUL BERDIBAY

BAYKAL'DAN BALKAN'A

bilig

RAHMANKUL BERDİBAY

BAYKAL'DAN BALKAN'A

***bilig* Yayınları**
Ahmet Yesevi Üniversitesi'ne Yardım Vakfı

Ankara, 1997

SUNUŞ

Bazı kitaplar; kültür hayatımıza sessiz-sedâsız girer, kendisine ulaşabilen aydınlardan başlayarak toplumu saran bir fikir ürperişinin kaynağı olur. Böyle kitaplardan fişkıran düşünce ve bakış tarzı, zaman içinde benimsenip kökleşir ve "ortak görüş" halinde toplumun zihniyetine siner.

" Baykal'dan Balkan'a " Kazakistan'dan başlayarak Türk dünyasında böyle bir etki yapacak özelliğe sahip olan kitaplardan biridir. Engin Türk coğrafyasını, uçsuz bucaksız Türk kültür ve sanatını, yükseliş ve çöküşün her türlüşünü görüp geçirmiş Türk tarihini, bugün içinde yaşadığımız Türk dünyası gerçeğini, bir kitap hacmindeki daracık teknesinde yoğurup; gelecek için ibretler ve öğütler çıkaran ve umutlar saçan bir eser... Kardeş Türk halklarının kök birliği; dil tarih ve kültür müşterekliği yanında, gelecek için kader ortağı olduğunu göz önüne seriyor. Türk devlet ve topluluklarında aydınların, dünü ve

bugünü nasıl değerlendirecek, geleceğe nasıl bakması gerektiğini berrak bir anlatımla okuyucuya sunuyor.

Rahmankul Berdibay, bir bilim adamının keskin dikkatiyle konuları ele alıyor. Aynı zamanda kitapta, bir aydınının derin sezgileri ve yürek vuruşlarıyla bestelenmiş, bazen coşup kabaran bir türkü, bazen inleyen bir ağıt havası esiyor. Kaygılar ve umutlar birbirine örülmüş...

Ahmet Yesevi Üniversitesi'ne Yardım Vakfı, kitabı Türkiye'ye ulaştırmak gibi önemli bir hizmeti yaparken, bu yıl yetmiş yaşına basan aksakal Berdibay Hoca'ya de güzel bir cemilede bulunuyor.

Kitabı Türkiye Türkçe'sine aktaran öğrencilerimize, yayına hazırlayan arkadaşlarımıza ve bilig yayınlarını yöneten Vakıf Genel Müdürü Himmet Kayhan'a teşekkür ederim.

Namik Kemal ZEYBEK
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanı

ESER ve YAZAR HAKKINDA

Baykal'dan Balkan'a, Asya Türklüğünü bütün halinde görebilen geniş manada milli bir hassasiyetin ve şuurlu bir dikkatin eseridir. Onun yazarı, Rahmankul Berdibay, Kazakistan'da çekilen çilenin olgunlaştırdığı insanlardan biridir. Berdibay politikacı değil, alimdir. Kazakistan coğrafyasında yaşayan folklor ve halk edebiyatı malzemesinden hareketle Büyük Türkistan'da olgunlaşan kültür ve zevk birliğinin ürünlerine ulaşan Rahmankul Berdibay, bu eserinde Asya'daki Türk yurtlarında hak ve sağduyu sahibi aydınlar arasında varlığını sürdüren Türk birliğinin sesi olur. Dilde, musikide, folklorunda, edebiyatta ve yaşama tarzındaki ortaklık ve benzerlik, ayrılığa sebep olan acımasız tarihin hazırladığı şartlara da yer verilerek anlatılır.

Eserde ortak değerlere sahip Türklüğün XX. yüzyılın sonlarına kadar yaşadığı tarihî kaderin hikayesi, Asya'daki Türk devlet ve topluluklarının dil, folklor, sanat ve edebiyat eserlerinden hareketle anlatılmakta; ayrılıklara sebep olan güçler ve bu güçleri besleyen siyasi görüşler objektif bir dikkatle ifade edilmektedir. Bunun için biz "Baykal'-dan Balkan"a adlı kitabı, XX. yüzyılın sonlarında çizilmiş Türk Dünyası'nın portresi olarak değerlendirmek istiyoruz. Eser,

sosyal ilimler alanında Türk Dünyası ile ilgili gerçekleştirilecek her türlü çalışmada yol gösterecek, ufuk açacak bilgi ve dikkatleri gözler önüne sermesi bakımından el kitabı hüviyeti taşır. Türk Dünyası'nda yüzyıllardır takip edilen ve hedefi değişmeyen Türklüğü bölme ve yok etme politikalarının nasıl gerçekleştiğini göstermesi bakımından da Türk aydın ve siyasetçilerine hitap eden bir siyasetnâme, bir nasihatnâmedir. Nihayet bu kitap, günümüzde tabii olarak farklı kimliklerle varlıklarını sürdürme gayreti içerisinde olan Türk insanına sahip olduğu ortak değerlerin mekana ve tarihi şartlara göre nasıl yorumlandığını hissettirir; onların temelde ortak bir kültürel kimliğe sahip olduklarını ortaya kor.

Biz, Rahmankul Berdibay'ı Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde görevli olduğumuz 1996-1997 öğretim yılında Türkistan'da tanıma mutluluğuna eriştik ve onu zamanımızın Dede Korkut'u olarak gördük. Bu eserini de adı geçen Üniversite'nin Mütevelli Heyet Başkan'ı sayın Namık Kemal Zeybek'in teşvikleriyle, aynı üniversitede okuyan Türkiye vatandaşı Şaban Aydoğdu, Özgür Eren, Talip Solak ve Bekir Pekdemir adlı öğrenciler tercüme ettiler; onların tercümesini kitabın aslıyla karşılaştırarak düzeltmeler yaptık.

Aziz dostumuz Rahmankul Berdibay adına, sayın Namık Kemal Zeybek'e, adı geçen öğrencilerimize, bilig yayınları'ni yöneten sayın Himmet Kayhan'a ve yayın ekibine teşekkürü, yerine getirilmesi gereken zevkli bir vazife sayıyor, Rahmankul Hoca'ya Allah'tan sağlıklı ve uzun bir ömür diliyorum.

Prof. Dr. Şerif AKTAŞ
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

“ĞULAMA”

Kazak Türkçesi'nde arap dilinden gelen “ğulama” diye bir söz vardır. Âlimlerin âlimi, çok bilgili, derin bilgi anlamlarına gelir. Gerçek ğulamalar deyince, eskilerden El-Farabî'yi, son zamanlardan ise I. Margulan'ı söyleyebiliriz. Zamanımızdakilerden ise, ben öncelikle filoloji bilimi uzmanı, profesör, Rahmankul Berdibay'ın ismini söyleyebilirim. Berdibay, Kazak edebiyat ve medeniyeti, sonra da Türkoloji sahasındaki önemli eserleriyle, Kazakistan'ın tanınmış bilim adamlarındandır. İsmi herkes tarafından bilinen, halkımızı temsil eden bir âlimdir.

R. Berdibay'ın ilmî, edebî yolu çok yönlüdür. Kutsal şehir Türkistan topraklarında doğmuştur. Öğrenim gördüğü yıllar çetin savaş yıllarıydı. Bu sıralarda edebiyata ilk adımını şiir yazarak atmıştır.

“Kazak Edebiyatı” gazetesinde çalıştığı yıllar (1954-1959) yazar için önemli bir edebî okul oldu. Tenkit bölümü başkanı olarak, Kazak edebiyatının çok çeşitli meselelerini çözmeye çalıştı. Burada yazarlık sanatının sırrını öğrendi. Bu sıralarda edebiyat ve medeniyetin önemli meselelerini konu edinen makaleler yazarak ismini halka

duyurdu. Mesela, 1950'li yıllarda Kazak dili hor görülmeğe başlandığı sıralarda buna ilk karşı çıkanlardan biri de R. Berdibay'dı. "Kazak Edebiyatı" (1956, 22 Nisan) gazetesinde yayınlanan "Büyük Medeni Zenginlik" adlı makalesinde, Kazak dilinin kaderi hakkında okuyucularının dikkatini uyandırıp, aydınlar arasında tartışma ortamı yarattı.

R. Berdibay, tenkitle uğraşmaya başladığı ilk yıllarında "Kazak Edebiyatı Tarihinin Bazı Meseleleri" (Edebiyat ve İskusstvo, 1956, N-12, "Kokşetau Pravdası", 1954, 4 Kantar) adlı önemli makalesi, onun edebiyat konusundaki tavrını belirtir. Burada Kazak edebiyatının geçmiş mirasına sahip çıkma meselesi konu edilir. Bu meseleğe ideolojik bakışı, tek yönlü olduğu için eleştirir. Bu dönemde "Stalin'in Milli Politikası"nın zirveye çıktığı, ona karşı fikirlerin söylenemediği, söyleyenlerin cezalandırılarak sürgüne gönderildiğini düşünecek olursak, eleştiricinin her türlü devirde milli edebiyatımız hakkında hiç tereddüt etmeden fikirlerini açıkça söyleyebilen bir aydın olduğunu görürüz. Hiçbir vatandaş kendi halkının medeni mirasına kayıtsız kalamaz. Özellikle yazılı tarihi kaynakları çok az olan Kazak halkının durumunda edebî eserlerin tanıtılması çok önemlidir. Çoğu araştırmalar ve makalelerde edebî eserlerin özellikleri dikkate alınmamıştır. Eserlerin ruhu dikkate alınmadan, sadece bazı bilgiler hesaba katılmıştır. Bu yüzden eserlerdeki "ideal"e ayrıcalıklı bakılmaya başlanmıştır. Eski dönemlerde yazılan eserler bugün ortaya çıkan yeni ölçülerle değerlendirilmiştir. Eserde zengin molla'nın adı geçiyorsa eser, ideolojik siyasete karşı olarak gösterilmiştir. Böyle bir görüş neticesinde "Kambar Batır"

ve “Kozı Körpeş”ten başka jırların tümü canavar olarak görünmektedir. Bu yüzden nice halk eseri karanlıkta kalmıştır. Bir eserde Rus çarına karşı söylenen sözler varsa, o eser halkların dostluğuna zararlı olarak gösterilmiştir. İşte, böyle bir yorum günümüzde de sürmektedir. Bu bakımdan edebiyat tarihine yeniden bakma meselesi, kültür hayatımız açısından çok önemlidir. Tabii bu fikirlerin söylenmesine her şeyi yöneten kompartiya engel olmaya çalışacaktır. Makalenin mahalli “Kökşetau Pravdası” gazetesinde yayınlanmasının bir sebebi de buydu. Çok geçmeden “Sosyalist Kazakistan” gazetesinde R. Berdibay’ın “siyasi yanlış” olarak adlandırılan fikirlerine karşı kampanya açıldı. “Bir Zararlı Makale Hakkında” adlı makale yayınlandı. Orada yazarın “Kazak Dili Hakkında”, “En Büyük Medeni Zenginlik” adlı makaleleri “yalın, nihilist motifler” olarak eleştirildi.

“Asıl kötü olanı, R. Berdibay kendisinin ilmî bakımdan esassız, siyasi olarak yanlış, bizim ideolojimize aykırı fikirlerini çoğunluk adına sunuyor” (Sosyalist Kazakistan, 10.01.1957) diye siyasi bakımdan suçlandı. Partinin resmi organı olarak gazete adına yazılan bu makaleden sonra, Berdibay’ın “toplumumuza aykırı” fikirlerini tartışmaya Moskova’nın “Pravda” (12.5.1957) gazetesi de katıldı. Partinin gözü, kulağı, sözü olan bu gazetede söylenenlere siyasi önem verildiğinden, hemen önyargılar oluşuyordu. Bu dönem Moskova bir yana, Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nde Kazak edebiyatı hakkında bazı kararların alınıp, edebiyat sahasında siyasi baskının arttığı bir dönemdir. Bazı yazarlar siyasi sürgüne gönderilmiş, E. Ismayılov, H. Cumaliyev, M. Karatyev’ler edebiyattan

baskıyla uzaklaştırılmışlardır. Sıra Berdibay'a gelmişti. Fakat Stalin vefat ettikten sonra, onun baskıcı politikası biraz dinmiş gibiydi. Ama Berdibay da cezadan kurtulamadı. "Kazak Edebiyatı" gazetesindeki aynı fikirde olan diğer arkadaşlarıyla birlikte, Merkez Komite tarafından çok tehlikeli, siyasi yönden güvenilmez ve milliyetçi olarak adlandırılarak görevden atıldı.

Böylece Rahmankul'un gazetecilik yaşamı hüzünlü bir şekilde sona erdi. Fakat, "Kazak Edebiyatı" gazetesinde geçen beş yıl Rahmankul'un kalemini uçlayan, medenî hayatla kaynaşan, edebiyat sahasında kendine özgü üslubuyla Kazak edebiyatının çözülemeyen meseleleri hakkında açık fikirler söyleyen, yaratıcılıktan tenkite ulaşan bir kalem yapmıştı.

Hayatın dalgaları onu İlimler Akademisi'nin Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'ne kadar getirdi. Önce asistan olarak (1959), sonra 1960 yılından itibaren sırasıyla araştırma görevlisi, öğretim görevlisi, bölüm başkanı olarak günümüze kadar edebiyat ve bilim sahasında verimli bir şekilde çalışmaktadır. Kısa bir süre (1968-1970) Kazak-Sovyet Ansiklopedisi'nin hazırlanmasında baş yönetmenlik işlerinin yoğunluğuna rağmen, edebiyattan uzaklaşmamıştır. R. Berdibay Kazak edebiyatı, ilmi ve tenkidi ile 40 yıldır uğraşmaktadır. Bu süre içinde o, binlerce makale yazıp, otuzdan fazla kitap yayınlamıştır. Bu az mı çok mu, edebiyat tarihi içinde yeri nedir gibi sorular R. Berdibay'ın eserlerini inceleyerek cevap vermek doğru olur.

R. Berdibay'ın tenkit ve ilmî eserlerinin özelliği, kapasitesinin genişliği ve dört dörtlük bir bilim adamı olduğundan kaynaklanmaktadır. O, ister bugünkü edebiya-

tımızın durumundan, araştırılmayan meselelerinden söz etsin veya kardeş halklar edebiyatı hakkında fikir söylesin ya da edebiyatın teorik meselelerinden bahsetsin, edebiyat adındaki altın hazinenin derin katmanlarına girerek sırrını çözen, heyecan dolu fikirlerini delil ve kendine güvenle ortaya koyabilen evrensel bir yazardır.

Onun edebiyat sahasındaki eserlerini sınıflandırırsak, birkaç yönü ortaya çıkar. Öncelikle gazeteci, tenkitçi ve bugünkü edebiyata damarından basan bir yazardır. Ellili, altmışlı yılların tenkidinde R. Berdibay'ın kaleminin ucu deymemiş konu yoktur. O, günümüz Kazak edebiyatından başlayarak edebiyat tarihine, folkloruna, kardeş halklar ve yabancı ülkeler edebiyatına makaleleriyle katkı getirmiş, tenkit sahasının ön saflarında bulunan bir yazardır. Yeni yayınlanan kitaplardan yazarlara kadar, onun eleştiri nazarına uğramayan çok azdır. Onun, Kazak edebiyatı ve medeniyetinin gündemindeki meseleleri hakkındaki fikirleri, kamuoyunda hararetli tartışmalara yol açmaktadır. Vurucu makaleler yazarak, iki yüzlü politikalara aykırı düşüp yukarıdaki politikacıları huzursuz ederek, siyasi bakımdan güvenilmez olmuştur. Ama halk zihniyetini uyandırmada kırlangıç gibi katkıda bulunmuştur. Ellili, altmışlı yıllarda, okuyucuların Rahmankul'un fikirleriyle beslendiği bir gerçektir. Tenkitçi âlim toplumun yaşamıyla kaynaşarak, onun fikirlerini söyleme alışkanlığından bugün de ayrılmamıştır. Onun kaleminden doğan, edebiyat ve medeniyetimizin meselelerini konu edinen fikirler, günümüzde Cumhuriyet yayınlarında sık sık karşımıza çıkmaktadır.

özellikle Kazak edebiyatının yirminci yüzyıldaki zirvesi olan “Abay Yolu” epik romanının hayat sırlarıyla ilgileniyor. Kazak romanı ile ilgili eserlerinin esasını “Abay Yolu” epik romanı hakkındaki araştırmaları oluşturur. Büyük yazarın 100. yıldönümü münasebetiyle önceki arayışlarının neticesi olarak “Muhtar Zirvesi” adlı yeni kitabını yazdı. Eserde M. Avezov’un kaleminden doğan “Abay Yolu” epik romanı, sadece “Muhtar Zirvesi” değil, bununla birlikte Kazak edebiyatının da ulaştığı zirve olarak incelenmiştir. Yazarı bu yükseklığe götüren hayat yolu, yazarlık mektebi, yetenek gücü, sanat yönü, ustalığı gibi meselelerini derinden inceleyerek “Abay Yolu” romanının estetik sırrını gözler önüne serer. Bununla birlikte ünlü epik romanın tarihini, tür özelliklerini, estetik değerini tenkitçi bir gözle değerlendirerek, büyük yazarın bu eserinin sürgüne uğramasını belgelere dayandırarak ilginç bir şekilde ortaya koyuyor. R. Berdibay’ın bu eseri, bugünkü Kazak edebiyatı biliminin ulaştığı zirveyi gösterir ve bu eser, “Muhtar Tanuw” ilminin gelişmesinde önemli bir katkıdır.

Âlimin araştırma sahasının bir dalı da folklordur. Yirminci yüzyıldaki Kazak edebiyatının gelişmesini tipolojik bakımdan konu alan araştırması, bu edebiyatın köklerinin sözlü edebiyattan geldiğini gösterir. Bu konuyla ilgili kitaplarının “Efsaneden Romana”, “Tükenmez Hazine”, “Kevser Kaynak” olarak adlandırılmalarının sebebi de budur. Araştırmacının inandığı, söz sanatının kaynağının sözlü edebiyattan geldiğidir. Ancak halkın yüzyıllardır yaşatageldiği, zaman süzgecinden geçip

manevi hazineyi oluşturan sözlü edebiyattan kökünü alanlar, gerçek sanat eseri olabiliyor.

“Günümüzdeki edebiyat, uzmanlık yönünden ne kadar zirveye ulaşıp olgunlaşsa bile, beslendiği kökünün güçlü kaynaklarından olan folkloru hiç “unutacak” değildir.” Folklor eserlerinin bazıları gerçekten de, estetik düşüncenin geçmiş dönemlerdeki ölçüsü olmaktadır. Bazıları ise, içinde birçok fikirleri “gizleyip” bugüne ulaşmışlardır. Çoğu efsanelerin, sembolik eserlerin, mitlerin, tarihî hikâyelerin, yetenekli düşünür yazarların dikkatini çekip güçlü estetik ölçüye dönüşmesinin sebebi budur (Tükenmez Hazine, 1983: 240, 245). Bu satırlar; daha dünkü sözlü edebiyatı, söz sanatının ilkel aşaması olarak değerlendiren yanlış siyasi teoriyi ihmal eden ilk fikirlerdendir. “Kazak Destan” (1982), “Destan Halkın Hazinesi” (1995) gibi eserleri, Kazak halkının çok zengin epik mirasının meselelerini inceler. Epik biliminin önemli meselelerini inceleyen “Kazak Destanı”nda, bu konunun araştırılma tarihî, eski destanlar, kahramanlık destanları, âşık destanları, tarihi destanlar ana hatlarıyla ortaya çıkar. “Destan Halkın Hazinesi” eserinde Kazak folklorunda daha önce araştırılmayan veya az araştırılan destanların bazılarını ilk olarak ilim âlemine tanıtır. Masal destanları, dinî destanlar, eski efsanevî menkıbeler, Nogaylı devri destanları, Kadıların sözü hakkında yeni fikirler ortaya atar. Eskiden “yasaklanan” “Kırım’ın Kırk Batır”, “Edige Batır”, “Er Şora”, “Er Sayın”, “Karasay-Kazî”, “Abılay Han, Kenesan” hakkında yeni bilgiler verir. Onların halk olarak nitelikleri, vatanseverlik ruhu, estetik değerleri bugünkü okuyucuların dikkatini çekiyor. “Destan Halkın

Hazinesi” Kazakların sözlü edebiyatını, ayrıca destanların kaynağını, tarihi kaynaklarını tür özelliklerini, tipolojik niteliklerini yeni bilgilerle tamamlayan, bugünkü folklor sahasındaki yüksek seviyeli fikirlerini söyleyen eseridir.

R. Berdibay, folklor ve edebî miraslarla ilgili eserlerinde, edebiyat muhitinde serbestçe yüzüp, derinlere varabilen bir yetenek sahibi olduğunu gösteriyor. O, sözlü edebiyatın tarihi, halkçı, estetik kodlarını, yeni görüşleri değerlendirip, onlara sahip çıkma, onları bağımsız ülkemizin ruhanî değerinden sayma amacıyla çok önemli çalışmalar yaptı.

Âlimin bu sahadaki en son önemli eseri, “Destanın Muratı”dır (1997). Burada yazar önceki destanlarla ilgili araştırmalarını devam ettirip tasnif sistemini ilmi yönden pekiştiriyor. Meselâ, eski destanlar, kahramanlık destanları, aşk destanları, tarihi destanlar konusundaki fikirlerini geliştirerek yeni bilgilerle tamamlıyor. Kazak destanlarının tarihi, türü, estetik değerleri konusunda ilmi yönden çok önemli fikirleri vardır. Destan söyleyicileri, jırşı, jırav, termeşiler gibi Kazaklara özgü sanatçılardan bahseder. Kitabın ikinci bölümünde, Kazak destanlarını, halkın tarihi ve başka halkların destanlarıyla, özellikle doğu manzumlarıyla, Moğol destanlarıyla mukayese edip, ortak şecerele göre değerlendirmede bilim adamına ait sezimlerini fark ediyoruz. Kazak destanlarını dünya folklor araştırmaları seviyesine yükseltip, ululuğunu genişletiyor.

R. Berdibay, son yıllarda kardeş halklar edebiyatı konusunda da eline kalemi alıp, birkaç kitap yazdı. Onu, özellikle Kazak ve komşu halklar edebiyatı ile ilişkileri, ortaklıkları ilgilendiriyor. “Gülistan’ın Bülbülleri” (1970),

“Dostluk Gemisinde” (1976), “Baykal’dan Balkan’a Kadar” (1996) adlı kitaplarında, süreli yayınlarda yayınlanan makalelerinde, ortak kökenli kardeş halklar edebiyatları hakkında değerli fikirler vardır.

Son yıllarda halk destanları araştırmasıyla uğraşan âlim, onların kökeninin bütün Türk halklarına ortak-ruhani kaynaklardan geldiğine dikkat edip, bu konuda önemli çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar, Sovyet döneminde birbirinden kasıtlı olarak uzaklaştırılan kardeş halkların edebiyatını halka tanıtmak ve edebiyat vesilesiyle halkların dostluk, akrabalık duygularını eğitmek bakımından çok önemlidir. Buna, bilim adamının bu konudaki yazılarını gözden geçirerek tanık oluyoruz. Yazar, bu konulara aniden gelmemiştir. Öncelikle, türlü edebi olaylarla ilgili makaleler yazdı, onlar daha sonra ilmî nitelik kazandı. Edebiyat ilişkileri ile ilgili ilk kitabı “Dostluk Gemisinde” adıyla 1976 yılında yayınlandı. Burada, bugüne kadarki her dönemde yazdığı eleştirel makaleleri ve gazetecilikle ilgili çalışmaları toplanmıştır. “Sanatın Akrabalığı”, “Dostluk Müjdecileri” adlı iki bölümden oluşan eserinde; kardeş halklar edebiyatı, onların edebî ilişkileri, edebî şahıslarından bahsediliyor. Meselâ, Rus edebiyatının M. Gorki, M. Şolohov gibi büyük yazarlarından bahsettiğinde, onların bazı Kazak yazarlarına etkisini konu edinir. Kitabın “Dostluk Gemisinde” bölümünde Kazak Özbek edebî ilişkilerinin aydınlık sayfalarından bahsediliyor. Şokan’ın, Abay’ın, Muhtar’ın vb. Özbek halkının medeniyeti ve edebiyatı hakkındaki ilginç fikirleri dikkat çekiyor. Doğu manzumeleri, Özbek şairi Alişir Nevaî, Kırgız klasiği Toktagul Satılğanov, Gürcü ede-

biyatının ebedî ışığı Şota Rustavelî, Nogay jırları, Karakalpak edebiyatı, Altay destanları, Ermeni, Türkmen, Tajik edebiyatı hakkında bilgi yüklü düşüncelerini söylüyor. Edebî ilişkiler probleminden bahseden hangi makalesine bakarsanız bakın, onlarda edebiyatların birbirine tesiri, benzer tarafları, ortak motifleri ön plana çıkartılarak, halklar arası dostluk duygusunu geliştiriyor. Bunların bazıları, yolculuk sırasında derlenen edebî bilgilerden ortaya çıktığı için gazetecilik üslûbu taşıyor. Böyle olmasına rağmen yazar gözlemci olarak değil, edebiyatçı olarak o ülkenin edebiyatını ayrıca dikkate alarak fikirler üretiyor, onlardan Kazak edebiyatıyla ilgili benzerlik ve görülebilecek tarafları araştırıyor.

“Gülistan’ın Bülbülü” (1970) adlı eseri, doğu klasiklerinin hayatı ve edebî kişiliğinden bahsediyor. Eser tanıtım ve eğitim bakımından çok önemlidir. Doğu klasiklerini daha yakından tanıtmaya amacıyla yazılan bu kitapta, doğu klasiklerinin Kazak şiir dünyasına etkisi, konusu geniş bir şekilde yer alıyor. Rudakî, Firdevsî, Ömer Hayyam, Sa’dî, Câmi vs. eserleri hakkındaki makaleleri, tanıtım ve eğitim için büyük önem taşıyor. Yazar, onların şiir kudretini, insanî duygu ve düşüncelerini söylemelerinde bulur. Neyi konu edinirse edinsin insanî düşünceleri, insana mağrurlanmamayı, dünyada hiçbir şeyin ebedî olmadığına uyararak, dirlikte iyi geçinmeyi öğreten klasik şairlerin fikirlerine önem veriyor. Bu söylenenler bugünkü Kazak şiiriyle doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan şimdiki Kazak şairlerinin doğunun toz kondurulamayan şairlerinden öğrenecekleri çok şey vardır.

“Baykal’dan Balkan’a Kadar” (1996) âlimin bu sahadaki yeni bir eseridir. Milliyetini seven âlimin bu kitabında Türkçü yönü görülüyor. Eserin esas konusu, Türk dünyası, Türk birliği, Türk halklarının kaderi, Türk halklarının ortak edebî mirası, Türk halkları birliği ülküsüdür. “Baykaldan Balkana Kadar” R. Berdibay’ın Türkler, onların geçmişi ve bugünü, aydınlık geleceği hakkındaki düşünceleridir.

Sovyet döneminde çoğu milliyetçi aydınların Türkçü olarak suçlanıp, sürgüne uğradığı, Pantürkist ideologlardan biri olan Gaspıralı’nın halklar arası dostluğu geliştirmedeki emeği için Nobel ödülüne aday olmasına rağmen “Halk Düşmanı” olarak damgalanarak cezalandırılması gibi acı olayları hatırlıyorum. Fakat şimdi farklı bir zamandır. Eskiden sömürgeciler, halkların millî duygularını söndürüp parçalayarak tâbi tutmayı hedeflemişti. Şimdi ise, halklar arasında dostluk ilişkilerini geliştirip barış ve anlayışla birarada yaşamaktan başka kutsal ülkü yoktur. Bu, bütün dünya halklarının ulaşmak istediği geleceğin aydınlık yoludur. R. Berdibay yeni kitabında bu seviyeden görünebiliyor.

Kitap “Kökü Bir Kardeş”, “Tarih Sayfalarını Açarsak” olmak üzere iki bölümden oluşuyor. Birinci bölümde Saka, Altaylı, Uygur, Hakas, Tuva, Özbek, Türkmen, Karakalpak, Tatar, Kırım Tatarları, Başkurt, Noğay, Kumık, Karaşay, Azerbaycan, Karayım halkları hakkında tarihî, etnografik, edebî makaleler toplanmıştır. Bu halkların çetin kaderi, medeniyeti ve edebiyatı tanıtılır. Okurken, Asya’daki büyük uluslardan birisi olan Türk halklarının toz dumanı-nı çıkararak sömürgeciliğin zararlı politikasının

zulumüne ve merhametsizliğine acıyacaksın. Huzurla yaşayan bütün bir halkı birkaç saat içinde sürgün edip, tarihini silen zalim sömürge politikasıyla inciniyorsun. Onlar için kimliği belirsiz, soyunu, tarihini bilmeyen, milli değerleri olmayan mankurt insanlar “haline getirmek” hedeflenmişti. Eskiden beri belli olan, ama açıkça söyleyemediğimiz bu acı gerçekleri heyecanla okuyoruz. Yazar sömürge politikasının sonucu olan “mangurtluk”, ve “köz-kamanlık” gibi olgulara ilmî açıklamalar getiriyor. İçten çıkan düşman bunların, milliyet gelişimi için çok tehlikeli olduğunu söyleyerek uyarıyor.

İlmî, edebî ve gazetecilik üslubuyla yazılan bu eserde yazarın görüşü keskindir: O, kökü bir Türk halklarının kök birliğini tekrar tekrar hatırlatmaktadır. Bu amaçla tarihî ve edebî bilgiler veriyor. Türk halklarının tarihi bir, edebiyatı ve medeniyetinin ortak olduğunu, sadece son üçyüz yıl içinde parçala - yönet politikasının etkisi neticesinde parçalandığımızı ikna oluyoruz. “Türk halklarının içinde asırlar boyunca şanıragı şaykalmagan, irgesi taymagan”, cıgılmagan el Turkiya” satırları coşkuyla, heyecanla yazılmıştır. Yazarın esas düşünceleri “Üç Birlikte” açıkça görülür. Kazak halkının gelişmesi için üç türlü şart gereklidir. Bunlar; Kazak halkının iç bütünlüğü, Türk halklarının birliği ve dinî temelidir. Böylece, ülke içerisinde bunları umursamazlıktan, önemsemezlikten ortaya çıkabilecek tehlikeler hakkında uyarıyor.

R. Berdibay’ın Türk halkları hakkında eserleri, onların edebiyatlarındaki ortak motiflerini öğrenip araştırmayı öğütlemekte, türlü baskı hareketleri neticesinde birbirleriyle ilişkileri kopan kökü kardeş halkların kültür ve manevi

birliğinin canlanmasına yardımcı oluyor. Türk halkları edebiyatının ortak tarihini yazmamıza zemin hazırlıyor.

Âlimin Türkoloji sahasındaki eserlerinden bahsederek Türkoloji danışma komitesinin üyesi olarak çalıştığı yıllarda ve "Sovyet Türkolojisi" dergisindeki çalışmalarını da söyleyebiliriz.. Ülkemizin ilim adamları ve eserlerinin tanıtılması için büyük katkıda bulundu. R. Berdibay, Türk Halkları medeniyeti ve edebiyatının önemli meseleleri konusunda düzenlenen uluslararası seviyedeki türlü toplantılara katılarak, Kazakistan bilim adamını temsil etmişti. Âlimin Türk Halkları Edebiyatını orjinalinden okuduğunu söylememizde yarar vardır. Mesela Kırgız, Özbek, Türkmen, Azeri, Altay, Saha, Nogay, Karaçay lehçelerini okuyup anlayabiliyor. Bu ülkelerdeki yayınları daima takip ediyor. Bu ülkelerdeki kültür, edebiyat ve ilim dünyasındaki haberleri Kazakistan'da ülkemizdekini de dış ülkelerde tanıtım çalışmalarını yapıyor.

R. Berdibay, tanınmış bir gazeteci, tenkitçi bir bilim adamıdır. Bununla birlikte yüksek okullara ders kitabı yazan bir eğitimci ve öğretmendir. Her biri iki kitaptan oluşan üç ciltlik "Kazak Edebiyatı Tarihi"nin üçüncü cildini hazırladı; Moskova'da yayınlanan çeşitli milletlerden oluşan "Sovyet Edebiyatı Tarihi"nin "Kazak-Sovyet Edebiyatı" ders kitabını yazdı. 12 ciltten oluşan, "Kazak-Sovyet Ansiklopedisinin" dört cilt, Kazak SSR kısa ansiklopedisinin yazarlarından biridir. Onun "Kazak-Sovyet Edebiyatı" (S. Kirabayev, M. Gabdulin'le birlikte) yazdığı "Yüksek Okullar İçin Ödevler" ders kitabı yarışmada birinci olmuştu. O, uzun yıllar boyunca El Fârabî Kazak

Milli Üniversitesinde filologlara ders verdi. Şu anda Abay Almatı Devlet Üniversitesi ve Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesinde folklor dersi veriyor. Bağımsız ülkemizin vatansever gençlerinin eğitilmesinde büyük katkıda bulunmaktadır. Onlarca asistan ve araştırmacılara ilmî danışmanlık yapıyor. Onlar, edebiyat bilimi sahasındaki çalışmaları ile ülkemizde tanınmış şahsiyetlerdendir. O, otuz yıldan fazla bir zamandan beri, Almatı şehrindeki Kazak edebiyatı ve sanatı Halk Üniversitesi'nin rektörü olarak çalışmaktadır. Üniversitenin çalışmaları Cumhuriyetimizin bir çok ödülünü kazanmıştır. Edebiyatımız ve kültürümüzün gelişmesi ve milli bilincimizin oluşmasında Halk Üniversitesi'nin katkısı büyüktür. Meselâ, Kazak terimleri, küyleri El Fârabî gibi bilginlere, tarihî edebiyatın kara sayfaları, Kazak dilinin kaderi, millî ideoloji, milli eğitim gibi meseleler, burada ortaya konulup aydınlığa kavuşmuştur.

R. Berdibay, uzun yıllar boyunca Kazakistan Yazarlar Birliği heyetinde çalıştı. SSCB İlimler Akademisi Folklor Bölümünün başkanı, Culdız Dergisinin üyesi, Sovyet-Arap Dostluğu Derneğinin, Vatan Derneğinin, Kazak-İran Derneğinin, Uluslararası "Kazak Tili" derneğinin üyesidir. "Kazak Edebiyatı" gazetesinde çalıştığı sıralarda, hararetli toplum hayatı bu günlerde büyük sosyal faaliyetlere ulaştı.

O, halkının aydınlık geleceği için yazar olarak da, aydın olarak da büyük hizmetler veren milliyetçi oğullarımızdandır. Onun bütün faaliyetleri bu hizmet doğrultusundadır. O, bir yandan vatandaşlarının boyunlarındaki tembellik gibi olumsuzlukları görüp yüksek sesle uyarıyor, öte yandan da halkının manevî hazinesinden yüceliğin

aydınlıklarını görüp neşeleniyor. Kimlik arayışı yolundaki halkının yüceliğini tanıtmak çabasıyla bıkmadan, usanmadan çalışmaktadır. Her halk, dünya uygarlığındaki yeri bakımından değerlendirilir. Onun; halkının tarihinin derin katlarında türlü sebeplerle karanlıkta kalan manevi hazinelerini aydınlığa kavuşturup, halkın değerine dönüştüreceğine ve halkını yüceltme yolunda büyük çalışmalar yapacağına inanıyoruz.

Âlimin estetik arayışında çalışma gücünün yüksek olduğunu, içinde bulunduğumuz yıl içinde yayınlanan üç kitabı ispatlıyor. Gazeteci, eleştirmen, araştırmacı, folklorcu, türkolog, eğitimci, devlet adamı, milliyetçi aydın R. Berdibay hakkında burda söylediklerimiz, söylenmesi gerekenlerin sadece bir kısmıdır.

Prof. Dr. Danday İskakulu
El Fârabî Milli Üniversitesi
Öğretim Üyesi

Birinci Bölüm

KÖKÜ BİR KARDEŞLER

Tübi Bir Tuşkan

SAHA DİYE BİR HALK VAR

Saka Degen Bir Halık Bar

Son yıllara kadar, yeryüzünde Saha adında bir halkın varlığından haberdar olanların sayısı pek azdır. Bunun sebebi ise böyle bir milletin yokluğu değil, onun adının tanınmayacak derecede değiştirilip kullanılmasından kaynaklanıyordu. Asya kıtasının kuzey-doğu bölgesinde bu milletin sahip olduğu geniş topraklar “Yakutistan” olarak adlandırılmış ve böyle kullanıla gelmiştir. Rusya’ dan göç edenler XVII. asrın ilk yarısından itibaren bu ülkeyi sahiplenmeye başlamış, yerli halkın gerçek isminin ne olduğu hiç araştırılmadan, bunlara “Yakut” adı verilmiştir. Bununla beraber resmi yazı ve belgelerde Kazakların; Kırgız, Kırgızların; Karakırgız, Nogayların; Tatar, Altayların ise Kalmak olarak adlandırılması gibi, Sahaların da takma ismi yayılmıştır. Şimdi bu halk kendi adını resmi belgelerde Saha olarak gösteriyor: Lakin, asırlar boyunca kalıplaşan bu uydurma addan kolayca kurtulacağına hiç benzemiyor. Rusya’ dan

başka memleketlerin dillerinde “Yakut” adı halen kullanılmaktadır.

Sahalar, dil ve etnik yapı bakımından daha yeni yeni tanınmaya başladı. Yerinin uzak oluşu ve iletişim yollarının zorluğu bu halkı başkalarından ayırıp bir kenara itmiş gibiydi. Özellikle Sahaların XVIII. asrın sonu ile XIX. asrın başında bütünüyle asimile edilmeleri, ad ve soyadlarının Rusçalaştırılması, halkın inançlarına Hıristiyan geleneklerinin yerleştirilmesi onları, Türk ve Müslüman dünyasından oldukça uzaklaştırmıştır. Üstelik Sahaların asırlarca Moğol, Buryut, Even, Evenki, Çukçi, Yukapir gibi milletlerle iç - içe yaşamaları, dillerinin de büyük oranda değişmesine sebep olmuştur. Ve son üç asırda Rusça’dan kendi dillerine bir hayli kelime geçmiştir. Bundan dolayı Saha Türkçesi’nde diğer Türk lehçelerinden farklı hususiyetler görülmektedir. Dil araştırmacıları bu lehçeyi hangi dil grubuna dahil edecekleri hususunda her ne kadar çelişkiler içerisinde olsalar da nihayetinde, dil yapısının ve kelime hazinesinin Türkçe olduğunu kabul etmişlerdir. Geniş ve zengin kaynaklar içeren topraklara sahip, eski uygarlık ve medeniyeti olan Sahalar, kendilerinin Türk dünyasına aitliğini anlayıp, özellikle son zamanlarda kardeş ülkelerle sıkı bir ilişkiye girmeye başladılar.

Sahalar halk edebiyatında kahramanlık destanlarına “Olonho” adını veriyorlar. “Olonho” sözünün Kazakça’daki “Ölen” sözüyle bir kökten olduğunu anlamak ise pek zor olmasa gerek. Saha lehçesinde bizimkilere (Kazakça’ya) benzer kelimelerin bolca görülmesi, bu sözlerin yakınlığında belirli bir kuralın olmasını gerektiriyor. Özellikle, hayvancılık ve göçebelikle alakalı eski Türkçe’nin